

Osmanlı'da coğrafi bilinç ve farkındalık üzerine bir deneme

MEHMET ÖZAY

Osmanlı Devleti'nde coğrafi ve bilinç farkındalığı, araştırmacılar arasında kayda değer bir tartışma konusudur. Bu bağlamda, 16. yüzyıl başlarında Osmanlı'da teritoryal bilincinin şekillenmesinde Ali Ekber Hitay'ın 1516'da İstanbul'da tamamladığı Çin'i konu alan eserine dikkat çekilir. Bununla ilintili bir diğer husus ise, Hitay'ın eserinin Osmanlı yönetiminde "coğrafi bilinç ve farkındalık" oluşturmasına paralel olarak o yüzyıl boyunca "emperyal arzular" peşinde koştuğu yönündeki anlatıdır. Tabii, 16. yüzyıl sadece Osmanlı devleti için değil, keşifler çağını başlatan Batı Avrupa denizci milletleri ile bu keşiflere konu olan Hint Okyanusu ve çevresinde yeni siyasi yapılaşmalar ve buna binaen askerî, dinî-kültürel ve toplumsal gelişmeler bağlamında da dikkat çekici bir dönemdir.

Yüzyılın hemen başlarından itibaren Osmanlı'nın doğu ve güney sınırlarına yönelik açılımlarını "emperyal arzular" kavramıyla izah etme çabası entelektüel bir zorlamadır. "Keşifler çağı" gibi masumane bir kavramsallaştırmayla Avrupalı denizci ulusların Hint Okyanusu özelinde sergiledikleri

çaba, açıkçası bir emperyal davanın görünümüdür. Bu teşebbüslere karşılık Osmanlı'nın girişimleri de, bu devasa denizi çevreleyen topraklarda hâkim Müslüman unsurların varlıklarıyla değişik boyutlarda etkileşiminden bağımsız değildir. Bu durumda, Osmanlı politikalarına yönelik "emperyal" tanımlamaları, daha çok Hint Okyanusu'nda denizcilik, askerî, ticarî ve de dinî faaliyetlerini birbiriyle örüntülemiş ve Portekiz örneğinde yüz yıl boyunca etkin olmuş Avrupalı denizci ulusların varlığının bir yansıtmasıdır.

Burada, Osmanlı'yı bir dünya devleti mesabesinde görmek ve bunun olmazsa olmaz koşullarından denizciliği es geçmemek adına Hint Okyanusu'nda olan bitene dikkat çekilmelidir. Özellikle de bu devasa denize komşu Sumatra Adası'nda Açe'deki siyasi yapılaşmaya biraz daha yakından bakılmaktadır. Osmanlı ile ilişkisine temel olması noktasında Açe, sadece Portekiz karşısında yükselen yeni bir "site devleti" değildir. Aksine takriben 10. yüzyıldan itibaren bölgedeki siyasi yapılaşmaların ve özellikle Samudra-Pasai gibi bir devlet geleneğinin devamıdır dikkate şayan olan. Bu bağlamda Açe, Hint Okyanusu ve Malaka Boğazı merkezli gelişme gösteren ve doğu ile batı, kuzey ile güney ticari süreçlerinde yer alan bir coğrafyanın odağında yer almakta ve bir süreklilik ifadesi olarak değer taşımaktadır.

Bu arka plandan hareketle, 1510'lu yıllarda kurulan Açe Darüselam Sultanlığı'nın kurucu unsurlarının siyasi felsefeleri ve ideolojileri ekseninde Osmanlı devletiyle kararlı ve sürekli bir şekilde irtibat kurma yaklaşımı birtakım sonuçlar doğurmuştur. Bunlardan dikkat çekici olanıysa, Osmanlı'nın İslam coğrafyası ve dünya coğrafyası üzerinde yeni bilinç süreci tecrübe etmesidir. Açe, siyasi elitinin Osmanlı devletiyle iletişim

kurmasına sebebiyet veren ideolojik yaklaşıma dair ortada -en azından şu ana kadar- yazılı bir metin olmamakla birlikte, fizikî ve siyasi bir vakia olarak Osmanlı'yla kurulan ilişki, bazı hususiyetleri şu veya bu şekilde ortaya koymaktadır. Öyle ki, Sumatra Adası'nın kuzeyinde tarihsel bir devamlılık olarak ortaya çıkan bu siyasi yapılaşmanın hem geçmişe (örneğin 14. yüzyıla) hem de geleceğe (örneğin 19. yüzyıla) yaptığı referanslar, aslında bu coğrafyada gelişme kaydeden bir siyaset kültürünün ve bunun uluslararası boyutlara yansımalarının bir işaretidir.

Bu uzun erimli devlet varlığı ve siyaset yapma biçimi, Osmanlı'yı doğuya çekebilmenin de adıdır. Osmanlı devletinin bu süreçte doğuya açılması bir "emperyal" politikaların ürünü değildir. Aksine İslam devleti olmağıyla kayda değer bir siyasi güce tekabül eden Açe'den, dinî bir güç merkezine yönelik ilginin bir sonucudur. Dönemin madî şartlarının sonucu olarak Portekiz'in deniz gücü ve bunu ticarî, askerî ve dinî bağlarıyla birleştirerek "emperyalce" uygulama sürecine karşılık Açe'nin, Osmanlı'nın bildik teritoryal sınırların ötesine geçme ve bu bağlamda görece küresel bir bilinç oluşumuna teşvikteki rolü üzerinde durulmayı hak etmektedir.

Bu noktada, dönemin Açe siyasi elitinin teşebbüsü bir tesadüfîlik içermemektedir. Kendini Malaka Boğazı sınırlarına hapsetmemiş bir Açe siyasetinin bölgesel ve küresel açılımının bir tezahürü söz konusudur. Kuzey Sumatra'da gerçekleşen bu çıkış, Açe'yi "merkeze" yaklaştırırken, merkezin de -ki bu noktada Osmanlı'ya tekabül etmektedir- teritoryal sınırlarını ve hatta bundan daha da önemlisi "manevî hâkimiyet sahasını" yeniden tanımlamada bir tarihsel dönüm noktasına işaret etmektedir.